

Stanisław Kowalski

Prace konserwatorskie, woj. zielonogórskie

Ochrona Zabytków 18/2 (69), 60-71

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

zdołano dotrzeć jedynie przy pierwszej parze — 1,8 m poniżej poziomu. Zarysy dalszych trzech par uchwycono po drugiej stronie basenu. Podobnie jak poprzednie, budowane one były w odległości 4,5 m od siebie, przy rozstawie 5,5 m. Wykonane zostały z ostro łupanych, nieregularnych kamieni piaskowcowych, tu i ówdzie z dodatkiem cegły, spojonych zaprawą murarską. Marginesowo dodać warto, że odsłonięto także wylot kanału (najprawdopodobniej czynnego) zalegający poniżej obecnego poziomu w czołowej ścianie przebudowanego mostu. Ponadto we wspomnianych odkrywkach natrafiono na 5 drewnianych słupów o średnicy 25 cm, wbijanych — sądząc z układu — pojedynczymi rzędami, dalej na 13 innych, mniejszych, w przekroju czworokątnych (wymiały 10×4 cm), wbijanych rzędem — podobnie jak poprzednie — poprzecznie do osi wykopu (w odległości 7,3 m od muru), oraz na 6 podobnych, wbitych równolegle do osi (po lewej stronie, w odległości 2,5 m od muru). Grunt w tej części otoczenia zamku jest — a zwłaszcza był podmokły, posiada w warstwach kulturowych ślady mamulisk (może wylewów Sanu) i nie wykluczone, że odkryte w toku badań elementy drewniane spełniały funkcję umacniania terenu podczas budowy i w czasach późniejszych (il. 2).

Podsumowując krótko wyniki przeprowadzonych prac archeologiczno-architektonicznych możemy stwierdzić, że spełniły one w zupełności swe zadanie. Odkryły mianowicie szereg zabytkowych elementów nieodzownych do prawidłowego planowania robót konserwatorskich, pozwoliły roboczo rekonstruować historię narastania zabudowy badanego terenu, wytyczyły wreszcie kierunek dalszych poszukiwań (nawet w sensie negatywnym, tj. eliminując odcinki nie rokujące uzyskania materiału zabytkowego).

Stanisław Koziół

Sprawozdanie z prac konserwatorskich na terenie województwa zielonogórskiego, jako pierwsze ogłoszone po wojnie, obejmuje okres od 1945 r. Pierwsze 10-lecie tego okresu zapisało się w konserwacji zabytków rezultatami nadzwyczaj skromnymi. Obszar obecnego województwa, związany administracyjnie z Poznaniem i Wrocławiem (woj. zielonogórskie wyodrębniono w 1950 r.), położony był w stosunku do tych ośrodków peryferyjnie, co wobec ogromu zadań powodowało odkładanie potrzeb tego terenu na plan dalszy. Konserwacja i odbudowa zabytków w tym okresie ograniczały się do skromnych poczynań konserwatora poznańskiego, który prowizorycznym dachem zabezpieczył ratusz w Gubinie oraz drobnych prac zabezpieczających przy kaplicy zamkowej w Siedlisku (pow. Nowa Sól), wykonywanych przez konserwatora wrocławskiego. Istotnym zresztą wówczas problemem było zagospodarowanie zabytków ocalałych i adaptowanie ich do nowych potrzeb społecznych. W tych warunkach zabytki uszkodzone w czasie działań wojennych, a zwłaszcza wypalone miejskie zespoły zabudowy mieszkalnej, nie mogły być objęte odbudową, konieczność zaś porządkowania miast przez usuwanie ruin przesądziła o ich losie. Powstały w 1953 r. urząd konserwatorski zaczynał musiał od spraw podstawowych — poznania zasobu zabytków w terenie, a działalność konserwatorską ograniczał niedostatek kredytów. Zasadnicze zmiany na lepsze nastąpiły w r. 1956, od którego wzrastają systematycznie kredyty konserwatorskie, a równocześnie coraz liczniej partycypują w odbudowie zabytków inne resorty i instytucje. Większość prac omówionych w sprawozdaniu to roboty polegające na odbudowie lub zabezpieczeniu obiektu. Przewaga tego rodzaju prac wynika z dużych zniszczeń wojennych i pilnej potrzeby zabezpieczenia najcenniejszych zabytków, a tym samym uchronienia ich od ostatecznej zagłady.

Na terenie województwa znajduje się 51 ośrodków urbanistycznych o zabytkowym układzie przestrzennym. Wśród nich są takie, które w wyniku zniszczeń wojennych utraciły prawie w całości zabudowę zabytkowych śródmieść. Na obszar wielu z tych miast weszła nowa zabudowa, która — na ogół nie zmieniając w sposób zasadniczy historycznego rozplanowania — prawie z reguły spowodowała pewne deformacje układu, wprowadzając korekty szerokości ulic, przesuwając linię zabudowy itp. Zniszczenia wojenne najdotkliwiej dosięgły mieszczańską zabudowę mieszkalną. Wiele zabytkowych ośrodków staromiejskich, a wśród nich bardzo cenny zespół zabudowy w Głogowie, zostało całkowicie zniszczonych. Poza Głogowem zniszczone zostały śródmieścia Gubina, Kostrzyna i Krosna Odrzań-

Prace konserwatorskie, woj. zielonogórskie

Uwagi wstępne

skiego. Duże straty w zabudowie poniosły także zabytkowe ośrodki Żagania, Żar, Gorzowa Wlkp. i Ośna Lubuskiego. Wskutek braku remontów i konserwacji w okresie pierwszego dziesięciolecia powojennego, wiele zabytkowych kamienic popadło w ruinę i w konsekwencji uległo rozbiórce. Zdarzało się, że rozpoczęty remont budynków kończył się ich rozbiórką, czego przyczyną był brak odpowiednich przedsięwzięć budowlanych, a także — zwłaszcza w ośrodkach małomiasteczkowych — niska jakość budulca i płytko posadowione fundamenty. Pomimo tych trudności włożono dużo starań i wysiłku, podejmując liczne prace konserwatorskie i remontowe przy kamienicach. Ze względu na dużą ilość tych prac wymieniono w sprawozdaniu niniejszym tylko najważniejsze.

Założenia urbanistyczne

Głogów. Mimo, że nowa zabudowa nie weszła w granice starego miasta, zabytkowe rozplanowanie (XII—XIII w.) zostało zakłócone wskutek przeprowadzenia trasy przelotowej, która w kierunku północ-południe przecięła zachodnią część zabytkowego ośrodka, niszcząc częściowo rozplanowanie najstarszej części układu historycznego.

Gorzów Wlkp. Rozplanowanie z XIII w. (lokacja 1257). Szczegółowy plan zagospodarowania przestrzennego opracowany został w 1958 r. przez Biuro Projektów Typowych i Studiów Budownictwa w Warszawie (inż. inż. H. i W. Gierałtowski). W oparciu o ten plan w r. 1960 rozpoczęto odbudowę zniszczonego niemal całkowicie śródmieścia, przy czym w północno-wschodniej i południowo-zachodniej części starego miasta wprowadzono nieodwracalne zmiany wskutek odejścia od pierwotnej linii zabudowy oraz zlikwidowania czterech uliczek-zaułków. Główne ulice śródmieścia — Sikorskiego i Chrobrego — zostały znacznie poszerzone.

Sulechów. (Rozplanowanie zabytkowego centrum z XIII w.). Nowe domy, wzniesione w latach 1958—62 na miejscu zniszczonych kamienic przy ul. Sikorskiego, Chopina, Słonecznej oraz przy Rynku (pierzewa południowa oraz część wschodniej i północnej), gabarytem nawiązują do architektury zabytkowej. Nowe budynki nie zmieniły układu ulic, podkreślając dawne ciągi zabudowy.

Szprotawa. (Rozplanowanie starego śródmieścia z XIII w.). Zniszczone kamienice wschodniej i północnej pierzei Rynku zastąpiono w 1962 r. nową zabudową, trafnie nawiązującą do zabytkowego otoczenia. Nowa architektura Szprotawy jest przykładem świadczącym, że w ramach projektów typowych, obowiązujących w budownictwie DBOR-owskim, można rozwiązywać w nieszablonowy sposób problemy odbudowy zabytkowych ośrodków, nie pozbawiając przy tym architektury nowoczesnego wyrazu.

Zielona Góra. (Układ przestrzenny starego miasta z XIII—XIV w.) Plombowa zabudowa zniszczeń przy ul. Sobieskiego i w północnej pierzei Rynku, zrealizowana w latach 1957—58 nawiązuje częściowo do form architektury historycznej i gabarytem dostosowana jest do otoczenia. W r. 1962 rozebrano domy przy ul. Mickiewicza, zacierając linię tej ulicy przez połączenie jej z placem przykościelnym.

Żagań. (Rozplanowanie zabytkowego ośrodka z XIII w.). Odbudowa wschodniej i północnej (część) pierzei Rynku, zrealizowana w latach 1960—62, nawiązuje do pierwotnej linii zabudowy, odbiegając w skali i wyrazie architektonicznym od charakteru śródmieścia zabytkowego. Nowe budynki niższe są od zabytkowych o całą kondygnację.

Żary. (Rozplanowanie śródmieścia z XIII w.). W 1961 r. przystąpiono do odbudowy, zniszczonej niemal całkowicie, południowej części śródmieścia. Na terenie tym wzniesiono bloki i punktowne mieszkalne, nie respektując dawnych ciągów zabudowy. Zabytkowa sieć ulic została częściowo zniszczona.

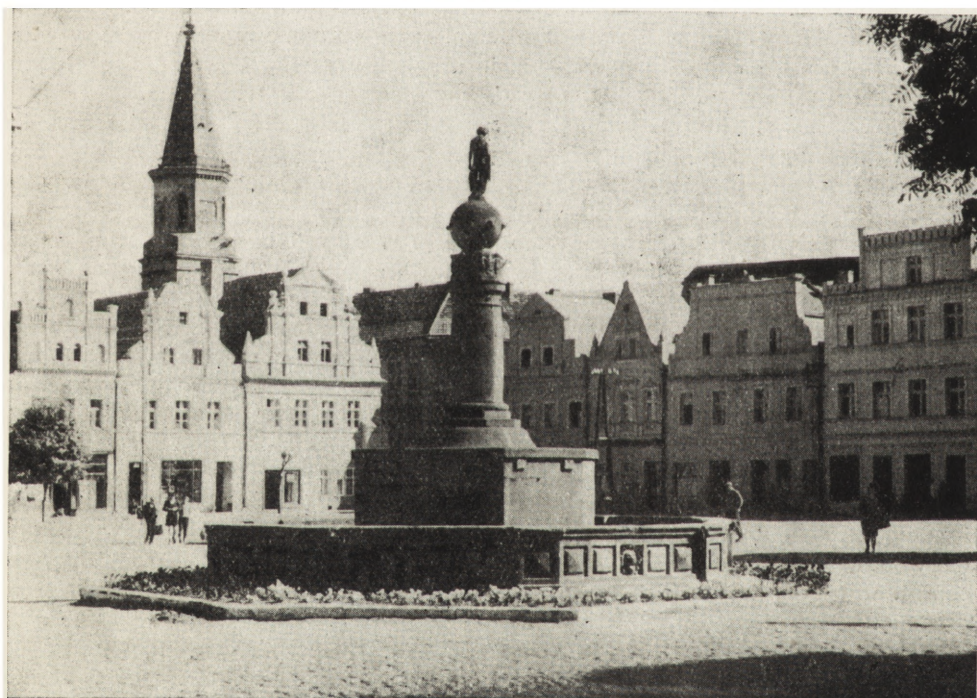
Zabytki nieruchome — budownictwo murowane

Brody (pow. Lubusko). Pałac; barokowy, zbudowany ok. 1670 r., przebudowany i rozbudowany w latach 1743—50 (Knöffel), po pożarze odbudowany w 1858 r. W 1945 r. spalony, znajdował się w ruinie. W 1961 r. przystąpiono do prac nad trwałym zabezpieczeniem obiektu, polegającym na przekryciu górnej kondygnacji stropem ogniotrwałym oraz położeniu dachu, odtworzonego zgodnie z przekazami ikonograficznymi. W latach 1961—62 pałac odgruzowano, przeprowadzono niezbędne roboty rozbiórkowe oraz uzupełniono mury, przygotowując je do położenia stropów i dachu. Autorem projektu zabezpieczenia jest mgr inż. arch. H. Łopociński (PKZ Oddz. Szczecin). Wykonawstwo budowlane PKZ Odd. Szczecin.

Bytom Odrzański (pow. Nowa Sól). Ratusz; murowany z cegły, późnorenesansowy, zbudowany na pocz. XVII w. W 1962 r. przystąpiono do rekonstrukcji hełmu wieży ratuszowej, zniszczonego w czasie ostatniej wojny. Projekt rekonstrukcji opracował mgr inż. arch. A. Hołas w oparciu o zachowane prze-

1. Bytom Odrzański. „Hotel pod Złotym Lwem”, stan surowy po odbudowie i konserwacji elewacji z 1962 r. (fot. S. Kowalski)

2. Bytom Odrzański. Rynek, zabudowa pierzei wschodniej i południowej po odbudowie i renowacji, stan z 1962 r. (fot. S. Kowalski)

kazy ikonograficzne. Odtworzenie helmu przywróci zabytkowi dawny wygląd, wzbogacając równocześnie sylwetę miasta i nadając jej historyczny kształt.

Rynek staromiejski (zabudowa z XVII, XVIII i XIX w. na działkach gotyckich). W latach 1957—62 przeprowadzono remonty wszystkich kamienic w Rynku. Do najważniejszych przedsięwzięć należy odbudowa „Hotelu pod Złotym Lwem” (barokowy z XVII w.), którą przeprowadzono w latach 1957—60. Mimo dużego zniszczenia tego obiektu, udało się uratować wszystkie cenniejsze elementy, jak sklepienia, drewniane stropy, a także wystrój elewacji. Zniszczone niezabytkowe stropy drewniane zastąpiono natomiast stropami Kleina. W trakcie prowadzonych robót ze względów konstrukcyjnych pogłębiono i wzmocniono fundamenty. Bogaty wystrój sztukatorski elewacji frontowej był w znacznym procencie zniszczony. Brakujące fragmenty zrekonstruowano w oparciu o przekazy ikonograficzne oraz na podstawie elementów zachowanych. Projekt odbudowy opracował inż. arch. W. Hanzeiko (Wojewódzkie Biuro Projektów w Zielonej Górze). Prace budowlane

3. Głogów. Zamek Piastowski, fragment skrzydła wschodniego, widok od strony dziedzińca podczas prac zabezpieczających, stan z 1964 r. (fot. S. Kowalski)

4. Głogów. Zamek Piastowski, rekonstrukcja ubytków sklepienia, stan z 1962 r. (fot. S. Kowalski)

prowadzone były początkowo systemem gospodarczym (BWRK), a od r. 1959 przez PKZ Oddz. Szczecin. Konserwację wraz z częściową rekonstrukcją wystroju rzeźbiarskiej fasady „Hotelu” oraz fasady kamienicy Rynek 20, posiadającej także bogaty wystrój barokowy, przeprowadził sztukator E. Michalik (il. 1).

W latach 1957—58 gruntownemu remontowi poddano kamienice Rynek 21—24. W trakcie robót budowlanych zaszła nieprzewidziana potrzeba wymiany fragmentów ścian konstrukcyjnych oraz wzmocnienia fundamentów. Prace te wykonane zostały przez PKZ Oddz. Kraków. Równolegle z tym prowadzono roboty remontowe przy pozostałych kamieniczkach w Ryнку, korzystając z wykonawstwa Miejskiego Przedsiębiorstwa Remontowo-Budowlanego w Nowej Soli. W latach 1961—62 odrestaurowano elewacje frontowe wszystkich kamienic w Ryнку wg jednolitej koncepcji kolorystycznej, opracowanej przez art. mal. W. Nowickiego. Prace elewacyjne wykonało PKZ Oddz. Szczecin (il. 2).

Głogów. Zamek Piastowski; murowany z cegły, gotycki z 2 poł. XIII w., rozbudowany na pocz. XIV w., przebudowany gruntownie w latach 1652—57 i 1669. Zniszczony silnie w 1945 r. (zachowane uszkodzone mury magistralne, sklepienia w piwnicach i częściowo w parterze oraz wieża-stołp). W r. 1961 rozpoczęto prace konserwatorskie, mające na celu trwałe zabezpieczenie zamku przy położeniu masywnych stropów nad górną kondygnacją i nakrycie dachem oraz zamurowanie otworów zewnętrznych (il. 3). W latach 1961—62 obiekt odgruzowano, uzupełniono ubytki w murach (il. 4) oraz przeprowadzono rozbiórkę skrzydła południowego do wysokości pierwszej kondygnacji w celu przywrócenia gotyckiej bryły zamku. Projekt zabezpieczenia opracowała mgr inż. arch. D. Ryżewska (PKZ Oddz. Szczecin). Prace budowlane wykonuje PKZ Oddz. Szczecin.

Kościół Bożego Ciała; murowany z cegły, barokowy z lat 1695—1702 (Julio Simonetti), po pożarze odbudowany ok. 1730 r. Zniszczony w czasie działań wojennych (zachowały się mury magistralne oraz część sklepień). W latach 1958—60 obiekt odbudowano rekonstruując sklepienie i nakrywając dachem o konstrukcji stalowej. W r. 1961 wnętrze pomalowano na biało, nie naruszając fragmentów zachowanej polichromii barokowej. W 1962 r. ustawiono we wnętrzu ołtarz główny, ambonę oraz szafę organową (barokowe XVIII w.), pochodzące z kościoła poewangelickiego w Koźuchowie.

Gorzów Wlkp. Katedra; murowana z cegły, gotycka z k. XIII w., wnętrze przebudowane w XVIII w. W r. 1952 rozpoczęto prace nad przywróceniem świątyni charakteru gotyckiego, usuwając drewniane balkony, odsłaniając spod tynków we wnętrzu i na zewnątrz lico ceglane oraz obniżając posadzkę do pierwotnego poziomu. W trakcie tych prac odsłonięto i otwarto, w elewacji południowej i północnej, dwa ceramiczne portale ostrołukowe, ponadto okryto ceramiczny podokapowy fryz arkadowy. Wszystkie prace regotycyzacyjne i plastyczne wykonane zostały pod kierunkiem art. mal. H. Kota i T. Szukały. Świątynia otrzymała nowe witraże, wykonane przez E. Kwiatkowskiego.

5. Łągów (pow. Świebodzin). Zamek, widok od południowego zachodu, stan podczas prac konserwatorskich z 1962 r. (fot. C. Łuniewicz)

Koźuchów (pow. Nowa Sól). Ratusz; murowany z cegły, gotycki z 1489 r., gruntownie przebudowany i rozbudowany w latach 1848—49. Wypalony w 1945 r., znajdował się w stanie ruiny. W 1960 r. zapadła decyzja odbudowy, którą zaczęto realizować w r. 1961 wg projektu opracowanego przez mgr inż. arch. M. Witwickiego (Zakład Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej). Przewiduje się przywrócenie zabytkowi proporcji gotyckich, przez rozbiórkę XIX-wiecznej dobudowy i połączenie zachowanych elementów architektury gotyckiej i klasycystycznej z architekturą nowoczesną. W latach 1961—62 obiekt odgruzowano i przeprowadzono roboty rozbiórkowe, zabezpieczając fragmenty przewidziane do zachowania, głównie gotycką ścianę północną, posiadającą interesujący portal i bogato opracowane obramienia okien. Wykonano także roboty murarskie związane z kotłownią c.o. oraz przygotowano fundamenty pod nową ścianę południową i pod wieżę przewidzianą do zrekonstruowania. Roboty budowlano-konserwatorskie prowadzi PKZ Oddz. Szczecin.

Krosno Odrzańskie. Zamek Piastowski; murowany z kamienia i cegły, gotycki z k. XIII w., przebudowany gruntownie w XVI w. i ponownie oraz rozbudowany w XVIII w. W 1945 r. został spalony, zachowały się tylko mury magistralne oraz część sklepień. W latach 1958—59 przeprowadzono prace zabezpieczające, którymi objęto skrzydło południowe i część bramną zamku wraz z wieżą. Prace te polegały na uzupełnieniu ubytków w murach oraz w sklepieniu nad renesansową loggią i nakryciu tej części obiektu prowizorycznym dachem drewnia-

6. Międzyrzecz. Zamek Piastowski, widok z murów obwodowych na wschodnią część dziedzińca ze zrekonstruowanym domkiem gotyckim i relikdami domu renesansowego, stan po konserwacji w 1964 r. (fot. C. Łuniewicz)

nym. Zrekonstruowano także schody na wieżę. Wobec zaniechania planów odbudowy obiekt zostanie w całości zabezpieczony w latach 1964—65.

Łagów. (pow. Świebodzin). Zamek (XIV—XVI—XVIII w.). W toku rozpoczętego w 1961 r. remontu naprawiono do końca 1962 r. dach, wymieniając częściowo więźbę oraz pokrycie i wykonano część robót murarskich (il. 5) wg projektu mgr inż. arch. Z. Ziętkiewicza (PKZ Oddz. Poznań). Prace budowlane wykonuje PKZ Oddz. Szczecin.

Brama Polska; murowana z cegły, gotycka z XV w., uszkodzona przez przejeżdżające pod nią ciągniki z dłuźycą drzewną, poddana została w 1959 r. zabiegom konserwatorskim, w trakcie których zabezpieczono dach, zrekonstruowano ubytki murów oraz usunięto tynki, odsłaniając ceglane lico ścian. Równocześnie, w wyniku starań służby konserwatorskiej, wydany został zakaz przejazdu pod bramą ciężkimi pojazdami mechanicznymi.

Międzyrzecz. Zamek Piastowski; murowany z cegły, gotycki z XIV w., przebudowany w XVI w. Zrujnowany w okresie wojny 30-letniej. Od XVIII w. basteje użytkowane do celów gospodarczych. Zachowane relikty zamku — znajdujące się, wskutek działania czynników atmosferycznych, w stanie szybko postępującego niszczenia (pęknięcia murów, wyrwy w koronie, zwietrzałe silnie lico) — postanowiono zabezpieczyć w formie trwałej ruiny. W trakcie prac konserwatorskich, które rozpoczęto w r. 1953 (w większym zakresie 1957), rozebrano XVIII-wieczne dachy nakrywające basteje, nad sklepieniami zaś położono bruk, uzupełniono wyrwy w murach, wymieniono zwietrzałe cegły, wyrównując lico murów,

7. Międzyrzecz. Zamek Piastowski, fragment muru obwodowego i domku gotyckiego, stan po konserwacji w 1964 r. (fot. C. Łuniewicz)

8. Międzyrzecz. Budynek d. starostwa (obecnie Muzeum Regionalne), stan po remoncie w 1964 r. (fot. C. Łuniewicz)

których koronę zabezpieczono warstwą asfaltu i cegły, nadając jej linię strzępiastą. Północnej bastii, częściowo rozebranej i przebudowanej w XVIII w., przywrócono kształt renesansowy, dzięki częściowej rekonstrukcji murów i sklepienia. W trakcie prac konserwatorskich na dziedzińcu zidentyfikowano zachowany do wysokości jednej kondygnacji domek gotycki wraz z częścią schodów na piętro oraz odkryto relikty budynku renesansowego (il. il. 6, 7). W południowej bastii odsłonięto fragment konstrukcji drewniano-ziemnego wału grodu z czasów Bolesława Chrobrego¹. Projekt zabezpieczenia opracował mgr inż. arch. Z. Ziętkiewicz (PKZ Poznań). Roboty budowlane do 1958 r. prowadzone były systemem gospodarczym, następnie przez PKZ Oddz. Szczecin.

Budynek d. starostwa; zbudowany od k. XVII w. do 1719 r., przebudowany w XIX w. Użytkowany jako muzeum regionalne obiekt ten wymagał kapitalnego remontu, który rozpoczęto w 1961 r. Do końca 1962 r. przeprowadzono roboty ziemne i murarskie, niezbędne dla umieszczenia kotłowni c.o. W tym okresie wykonano ponadto prace związane z przystosowaniem wnętrza do celów nowoczesnej ekspozycji i zmieniono część stropów. Projekt opracował mgr inż. arch. Z. Ziętkiewicz (PKZ Oddz. Poznań), prace budowlane wykonywane były przez PKZ Oddz. Szczecin (il. 8).

Kościół parafialny; murowany z cegły, gotycki (XIV w.), wielokrotnie remontowany i zmieniany we wnętrzu. W 1959 r. wnętrze częściowo regotytyzowano, odsłaniając ceglane lico filarów i żeber sklepiennych. Kościół otrzymał nowy wystrój malarski, wykonany przez art. mal. K. Felchnerowskiego i M. Orłowskiego. W 1960 r. od strony południowej dobudowano do kościoła kaplicę o nowoczesnej formie architektonicznej (wg projektu mgr inż. arch. A. Holasa). We wschodniej ścianie prezbiterium założono witraż wykonany przez St. Powalisza.

Otyń (pow. Nowa Sól). Kościół i klasztor pojezuicki; zespół zbudowany w 1671 r. na miejscu średniowiecznego zamku, z wykorzystaniem jego murów, rozbudowany 1702—03 (C. S. Spinetti). Klasztor spalony w 1945 r., dach kościoła spłonął w latach późniejszych (od pioruna). W latach 1957—59 przeprowadzono roboty zabezpieczające, nakrywając korpus kościoła prowizorycznym dachem i wyrównując koronę murów w budynku klasztorным.

Strzelce Krajeńskie. Kościół NMP; gotycki z k. XIII w., wielokrotnie przebudowywany, wypalony w 1945 r. W latach 1958—59 wyrównano i zabezpieczono koronę murów oraz nakryto wieżę daszkiem namiotowym.

Szprotawa. Kamienice przy Rynku 7, 32, 34, 35 oraz przy ul. Świerczewskiego 20. Zbudowane na działkach gotyckich w XVIII—XIX w., barokowe i klasycystyczne. W latach 1961—62 zostały poddane remontom kapitalnym, w wyniku których wymieniono więźbę dachową, stropy (niezabytkowe) oraz część ścian działowych, przystosowując budynki do współczesnych potrzeb, przy czym zewnętrzny wygląd kamienic nie uległ zmianie. Remont wykonało Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane.

Wschowa. Kamienice przy ul. Jedności Robotniczej 3, 5, 7; murowane z cegły, barokowe z lat 1687—9. Od 1945 r. nieużytkowane, znajdowały się w stanie grożącym ruiną. W r. 1953 zakonserwowano 8 profilowanych, polichromowanych belek stropowych, pochodzących z okresu budowy kamienic. Konserwację, polegającą na utrwaleniu i częściowej rekonstrukcji polichromii oraz zniszczeniu owadów, przeprowadziły PKZ Oddz. Toruń. Przy odbudowie, belki ponownie wmontowano na dawne miejsce. W czasie prac konserwatorsko-budowlanych, prowadzonych od 1960 r., uzupełniono więźbę, przeprowadzono częściową wymianę ścian, przystosowując wnętrze do aktualnych potrzeb, założono nowe stropy (Kleina) na miejsce zniszczonych drewnianych (bez wartości) oraz przygotowano pomieszczenie pod kotłownię. Kamienice, odremontowane do stanu surowego zamkniętego, przekazane zostały w r. 1962 PMRN we Wschowie, które podjęło dalszą odbudowę. Roboty budowlane prowadziły PKZ Szczecin wg projektu opracowanego przez inż. P. Wiczyńskiego (PKZ Oddz. Poznań).

Zabór (pow. Zielona Góra). Pałac; barokowy z XVII w. Po 1945 r. nie użytkowany, znajdował się w stanie postępującej dewastacji. Przeznaczony w 1956 r. na sanatorium dla dzieci zagrożonych gruźlicą, w latach 1956—60 został całkowicie odbudowany. Układ wnętrza uległ niewielkim tylko przekształceniom. Mocno zniszczone sztukaterie dwóch saloników zostały zakonserwowane, przy czym

¹ Równocześnie z pracami zabezpieczającymi na dziedzińcu zamkowym prowadzone były badania archeologiczne, których wyniki opublikowano w pracy: S. Kurnatowski, J. Nalepa, *Z przeszłości Międzyrzecza*, Poznań 1961.

9

10

9 Żagań. Pałacyk przy pl. Słowiańskim (obecnie siedziba Prezydium Miejskiej Rady Narodowej), stan po remoncie w 1960 r. (fot. S. Kowalski)

10. Żagań. Rynek, kamienice nr 7—10, stan podczas konserwacji w 1962 r. (fot. S. Kowalski)

zrekonstruowano ubytki. Obok zamku od strony ogrodowej wzniesiono pawilon leżakowy, połączony zamkniętym przejściem z budynkiem. Odbudowę zrealizowano wg projektu mgr inż. arch. J. Gołębiowskiego (Woj. Biuro Projektów). Wykonawcą prac budowlanych było przedsiębiorstwo spółdzielcze „Technoars” w Sopocie. Wraz z pałacem odbudowano cztery XVIII-wieczne oficyny, nie zmieniając ich zewnętrznego wyglądu.

Zamysłów (pow. Wschowa). Kościół parafialny św. Magdaleny; barokowy, zbudowany w 1752 r. Wypalony w 1945 r. W r. 1959 zabezpieczono koronę murów, nakrywając ją warstwą izolacyjną, ubytki sklepień zrekonstruowano i wzmocniono warstwą betonu.

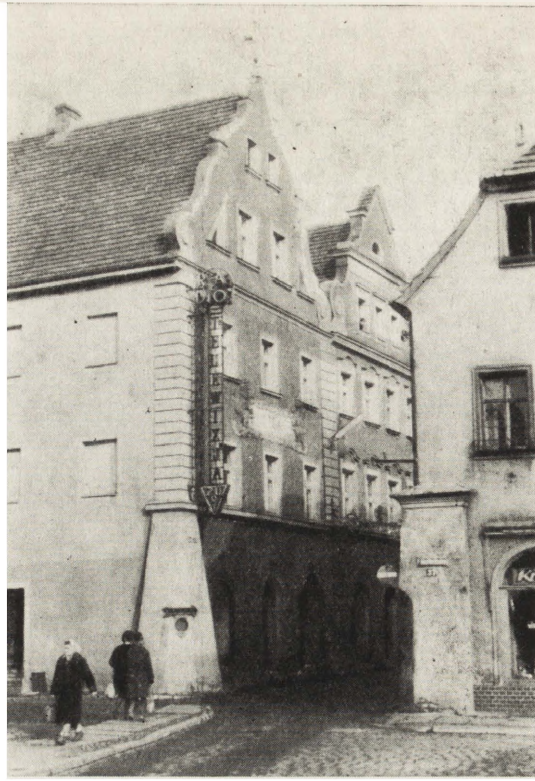
Zielona Góra. Dom przy ul. Tylnej 31; późnobarokowy z 1796 r. Nie użytkowany, zdewastowany obiekt wyremontowano w latach 1958—60, zakładając nowe stropy, ściany działowe i dach. Roboty, wg projektu mgr inż. arch. M. Wycałkowskiego, wykonały BWRK i PKZ Oddz. Szczecin.

Żagań. Zamek Talleyrandów; murowany z cegły, barokowy, zbudowany w latach 1674—1700 (Antonio Porta), przebudowany w 1792 r. (Christian Walentin Schulze i Romedi). Zdewastowany po 1945 r., znajdował się w stanie postępującego niszczenia (przeciekający dach, przegniłe niektóre stropy, brak stolarki). W latach 1957—58 obiekt zabezpieczono, uzupełniając pokrycie dachowe. W tym samym czasie środkowe skrzydło zamku wyremontowano i adaptowano na dom kultury, przy zachowaniu pierwotnego układu wnętrza. Dawny układ wnętrz zniszczono natomiast w skrzydle wschodnim, w którym w latach 1960—62 przeprowadzono prace budowlane, realizując adaptację tej części zamku na salę teatralną z zapleczem. Z powodu braku kredytów roboty te przerwano.

Budynek należący dawniej do zespołu zamkowego, położony przy pl. Słowiańskim (późnobarokowy z 1793 r.). W latach 1958—59 został odbudowany i adaptowany na siedzibę PMRN. Przeróbki wewnętrzne dostosowały obiekt do nowych potrzeb, nie zniszczyły jednak elementów zabytkowych (il. 9).

D. kolegium jezuickie; barokowe z 1653 r., przebudowane w latach 1688—96 (Antonio Porta), rozbudowane w 1733 r. (aula) oraz ponownie w 2 poł. XVIII w. i w XIX w. Część północną, użytkowaną przez Zasadniczą Szkołę Włókienniczą, odbudowano w r. 1959; część południowa znajdowała się w stanie postępującej ruiny (zniszczony dach i większość stropów, a także część sklepień, duże ubytki tynków i sztukaterii). W 1962 r. resort oświaty przystąpił do odbudowy i adaptacji budynku dla celów szkolnictwa (Technikum Włókiennicze). Projekt nie przewiduje wiernej rekonstrukcji obiektu, zakładając zmniejszenie gzymsu okapowego,

11. Żary. Zamek Dewinów, widok narożnika północno - zachodniego, stan podczas rekonstrukcji w 1964 r. (fot. S. Kowalski)

12. Żary. Kamienice przy ul. Osadników Wojskowych 52—53, stan po konserwacji w 1962 r. (fot. S. Kowalski)

obniżenie dachu i likwidację sygnaturki, a we wnętrzu zastąpienie zniszczonego sklepienia w korytarzu stropem kleińskim.

Kościół parafialny NMP; zbudowany z kamienia i cegły, gotycki z k. XIII w., przebudowany w XV, XVII, XVIII w. W 1955 r. przeprowadzono remont i renowację wnętrza. W latach 1956—58 zabezpieczono przez naprawienie dachów przylegający do kościoła budynek poklasztorny (barokowy z ok. 1730 r.).

Kamienice Rynek 7—10; renesansowe, zbudowane w początkach XVII w. przy wykorzystaniu murów gotyckich, remontowane w XVIII i XIX w. Poważnie zniszczone (zachowane jedynie mury magistralne i sklepienia w przyziemiu). W latach 1960—62 podjęto remont, doprowadzając obiekty do stanu surowego zamkniętego. W celu należytego oświetlenia wszystkich pomieszczeń mieszkalnych przerwano na wysokości drugiej kondygnacji trakty dwóch kamienic środkowych, tworząc rodzaj dziedzińca, otoczonego na poziomie trzeciej kondygnacji obejściem balkonowym. W toku remontu zrekonstruowano ubytki szczytów (il. 10), wymieniono większość ścian działowych i zniszczonych stropów, zachowując zabytkowe sklepienia na parterze. Przygotowano ponadto pomieszczenie pod kotłownię c. o. W czasie remontu odkryto gotycki łęk arkady otwierającej podcieniowo narożnik płn.-zach. kamienicy nr 7 oraz resztki gotyckiego portalu w elewacji północnej tejże kamienicy. W fasadę kamienicy nr 9 wmurowano renesansową płaskorzeźbę baranka, pochodzącą z rozebranej kamienicy Rynek 24. Projekt odbudowy opracował mgr inż. arch. L. Kappy. Roboty budowlane wykonało PKZ Oddz. Szczecin.

Żary. Ratusz; murowany z cegły, wzniesiony w XIV w., przebudowany i powiększony w okresie renesansu (XVI w.) i baroku (XVIII w.), gruntownie przebudowany w latach 1830—45 i 1924—25. W 1961 r. rozpoczęto prace remontowe, przeprowadzając roboty rozbiórkowe oraz przebudowę wewnątrz. Przeróbki i zmiany w układzie wewnątrz dotyczą części przebudowanych w XIX i XX w., natomiast gotycko-renesansowe skrzydło zachodnie oraz sklepioną część południową, będącą pozostałością dawnych sukienic, przewiduje się do zachowania bez zmian.

Zamek Dewinów; murowany z cegły, gotycki z 2 poł. XIII w., rozbudowany 1329 i ponownie 1402, przebudowany w XVI w., restaurowany w XVII i XIX w. Uszkodzony w czasie działań wojennych w 1945 r. (zniszczony bombą lotniczą narożnik płn.-zach.) popadał w ruinę. W 1962 r. przystąpiono do prac zabezpieczających, podejmując rekonstrukcję zniszczonego narożnika oraz naprawę więź-

by i pokrycia dachowego (il. 11) wg dokumentacji wykonanej przez mgr inż. arch. H. Łopacińskiego. W trakcie prac zabezpieczających w jednej z sal odkryto i odsłonięto spod warstwy pobiałej renesansową polichromię ścian. Prace wykonują PKZ Oddz. Szczecin.

Kościół NMP (obecnie Dobrego Pasterza); gotycki z XIV w., remontowany w XVI i XVIII w., wewnątrz gruntownie przerobione na pocz. XX w., zniszczony podmuchem bomby lotniczej, został w latach 1958—59 nakryty dachem.

Zespół kamienic przy pl. Kościelnym. W r. 1958 zabezpieczono kamienice nr 4—5 (gotyckie, przebudowane w XVI, XVIII i XIX w.) nakrywając je dachem. W roku następnym w ten sam sposób zabezpieczono kamienice nr 1—2 (gotyckie z XIV w.). W 1961 r. przystąpiono do odbudowy zespołu renesansowych kamienic, położonych w północnej części pl. Kościelnego, 7—12 (XVII w.). Stan tych budynków był bardzo zły i groziła im rozbiórka. W latach 1961—62 kamienice odgruzowano, uzupełniono mury i założono nowe stropy (kleinowskie) w miejsce dawnych, doszczętnie zniszczonych.

Kamienice przy ul. Osadników Wojskowych 52—53 (renesansowe z 1562 r., przebudowane w 1685 r., remontowane w XVIII—XIX w.). W latach 1959—61 przeprowadzono remont kapitalny wymieniając części murów, stropy oraz więźbę i pokrycie dachu. Zabytkowe sklepienia oraz wygląd zewnętrzny kamienic nie uległy zmianom (il. 12).

Remonty zabezpieczające wykonano także w latach 1957—58 w kościołach w Szymocinie, pow. Głogów (XIV—XVI w.); Studzieńcu, pow. Nowa Sól (XIV w.); Kalsku, pow. Sulechów (XVI w.) oraz Żukowicach, pow. Głogów (XIV—XVI w.). Nie wymieniono tutaj przeprowadzonych przy licznych obiektach remontów bieżących oraz renowacji wnętrz, jako pozostających bez wpływu na formę i charakter zabytków.

Nie sposób wymienić tutaj wszystkie prace elewacyjne przeprowadzone w omawianym okresie. Ograniczały się one zresztą na ogół do uzupełnienia tynków i wykonania robót malarskich. Do najważniejszych, zrealizowanych w oparciu o projekty kolorystyczne opracowane przez PSP, zaliczyć można prace w Międzyrzeczu (Rynek i ul. Spółdzielcza), Wschowie (Rynek), Zielonej Górze (Rynek) i Nowym Miasteczku (Rynek).

Budownictwo drewniane

W latach 1956—58 dokonano remontu dachów 4 kościołów drewnianych w pow. Międzyrzecz: w Bukowcu z 1550 r., Chlastowie z 1637 r., Łagowcu z XVII w., Kosieczynie, z XVI w. pokrywając je nowym gontem.

Zabytki ruchome rzeźba

Broniszów, pow. Nowa Sól. Płaskorzeźbiona predella z miejscowego kościoła, późnogotycka z ok. 1500 r. („Złożenie do grobu”). W 1958 r. zabytek poddano konserwacji mającej na celu zniszczenie kołatka oraz utwalenie drewna i polichromii. Konserwację przeprowadziło PKZ Oddz. Warszawa.

Klępsk, pow. Sulechów. Tryptyk z miejscowego kościoła, rzeźbiony w drewnie lipowym, gotycki z ok. 1400 r., figura Matki Bożej z ok. 1480 r.,

13. Radzików. (pow. Słubice). Tryptyk z kościoła filialnego, całość otwarta (awers), stan po konserwacji w 1962 r. (fot. B. Hirszenberg)

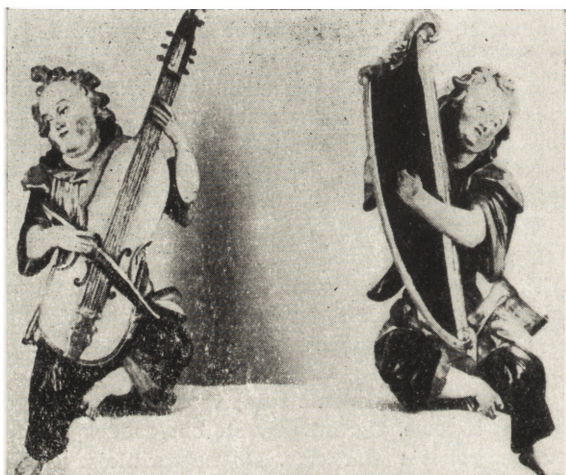
14

14. Sieroszowice (pow. Głogów). Rzeźba św. Barbary z kościoła filialnego, stan po konserwacji (fot. S. Kowalski)

15. Żagań. Ołtarz „Trójcy Przenajświętszej” z kościoła parafialnego, fragment, stan po konserwacji w 1958 r. (fot. PKZ, Oddz. Gdańsk)

16. Żagań. Ołtarz „Trójcy Przenajświętszej” z kościoła parafialnego, fragmenty, stan po konserwacji w 1958 r. (fot. PKZ Oddz. Gdańsk)

17. Babimost (pow. Sulechów). Poliptyk Sulechowski z kościoła parafialnego, kwatera „Ukrzyżowanie”, stan po konserwacji (fot. J. Wolski)

16

15

17

predella z 1610 r. Ołtarz został uszkodzony mechanicznie wskutek zainstalowania żarówek. Polichromia wraz z gruntem była złuszczone i odpadała. W czasie konserwacji polichromię zaprasowano woskiem, następnie ją oczyszczono i usunięto warstwę polichromii z 1610 r. z miejsc, gdzie zachowała się farba wcześniejsza. Uszkodzenia polichromii wypunktowano, partie złożone zawerniksowano, uszkodzenie drewna po żarówkach wypełniono kitem. Konserwację wykonano w PKZ Oddz. Toruń (zespół pod kierownictwem art. kons. J. Wolskiego).

Radzików, pow. Słubice. Tryptyk z miejscowego kościoła, rzeźbiony w drzewie, gotycki z XIV w. (szkoła śląska). Ołtarz był zaatakowany przez anobium i grzybicę, przemalowany przez nałożenie grubej warstwy jasnoszarej farby olejnej. Maswerki baldachimów i listwy ram mocno zniszczone. W latach 1960—61 przeprowadzono konserwację, w trakcie której oczyszczono ołtarz z przemalowań, poddano zabiegom owadobójczym i grzybobójczym oraz wzmocniono drewno i utrwalono odsłoniętą oryginalną polichromię (il. 13). Prace konserwatorskie przeprowadziło PKZ w Toruniu (mgr M. Arszyński).

Sieroszewice, pow. Głogów. Dwie rzeźby późnogotyckie (ok. 1500) z miejscowego kościoła: św. Barbary (il. 14) i św. biskupa. W 1957 r. poddane konserwacji, w trakcie której zniszczono owady oraz oczyszczono i wzmocniono polichromię. Prace konserwatorskie przeprowadzono w PKZ Oddz. Warszawa.

Żagania, „Ołtarz Trójcy Przenajświętszej” z kościoła parafialnego, rzeźbiony renesansowy z XVI w. Ołtarz znajdował się w złym stanie (ubytki i spęcherzenia polichromii wraz z gruntem, rozklejenia i pęknięcia drewna, zniszczenia spowodowane działaniem kołatka). Zabytek poddano dezynsekcji, zniszczone przez kołatka drewno utwardzono, częściowo wymieniono, spęcherzenia polichromii i złocień przyklejono, rzeźby oczyszczono, usunięto przemalowania, zniszczenia polichromii zapunktowano temperą (il. il. 15, 16). Konserwację przeprowadził zespół pod kier. art. kons. P. Żyngla (PKZ Oddz. Gdańsk) w latach 1956—58.

Krata z drutu miedzianego (XVIII w.) znajdująca się w bibliotece poklasztornej w Żaganiu. W czasie konserwacji przeprowadzonej w 1955 r. zrekonstruowano ubytki i uodporniono drut na działanie korozji (PKZ Oddz. Gdańsk).

Malarstwo

Babimost, pow. Sulechów. Poliptyk Sulechowski; tempera na desce, późnogotycki z 1499 (szkoła Mistrza z Gościeszowic). W latach 1955—58 zabytek poddano gruntownej konserwacji. Przed konserwacją ołtarz był poważnie zniszczony (warstwa malarska wraz z gruntem na całej powierzchni spękana i łuszcząca się, znaczne ubytki polichromii później punktowane, powierzchnia pokryta mocno szerniałym werniksem, miejscami oślepił). W trakcie zabiegów konserwatorskich warstwę malarską wraz z gruntem związano z podobrazem i zaprasowano pęcherze, zdjęto pociemniałe późniejsze werniksy, zostawiając pierwotny, usunięto dawniejsze punktowania (które po oczyszczeniu obrazu okazały się za ciemne). Częściowo wykonano rekonstrukcję (gwaszem) oddzielając części zrekonstruowane od oryginału naklejoną nitką. Inne partie obrazów wypunktowano akwarelą. Obraz zawerniksowano (il. 17). Prace konserwatorskie przeprowadził zespół pod kier. art. kons. J. Wolskiego (PKZ Oddz. Toruń).

Witków, pow. Szprotawa. Polichromia ścienna; (gotycka; z XV w.). Odsłonięty przypadkowo fragment polichromii, zachowanej częściowo w ościeżu okiennym, został zabezpieczony (PKZ Warszawa).

Żary. Polichromia ścian w zamku. W 1962 r. w sali pierwszego piętra północno-zachodniego narożnika zamku Dewinów odsłonięto renesansową polichromię z 1561 r., pokrywającą wszystkie ściany na wysokości 2 m od podłogi do sklepienia. Tematyką malowideł są motywy architektoniczne, ornament roślinny oraz sceny figuralne, wyobrażające zdarzenia ze Starego Testamentu. Polichromia jest znacznie uszkodzona mechanicznie podczas wielokrotnego wcześniejszego usuwania pobiał, związanego z robotami malarskimi. Fragmenty nieuszkodzone posiadają dobrą przyczepność oraz żywe barwy.

Stanisław Kowalski